

Toutou ma'uakó

Fakamatala ki he ngaahi mātu'á mo e kau tauhi'

Na'a ke 'ilo'i? Kapau 'e li'aki 'a e fānauakó 'i ha 'aho pē 'e valu 'i ha teemi ako, 'i he 'osi ko ia 'a e ako palaimeli' kuo nau li'aki 'i ha ta'u 'e taha 'o e akó.

Ko e hā kuopau ai ke u 'ave'eku tamá ki he akó?

Ko e akó 'i Niusaele 'oku tu'utu'uni pau fakalao. 'Oku 'uhinga 'eni ko e fānau kotoa pē mei he ta'u ono ki he te'eki hoko 'a e ta'u si'isi'i taha ke nofo mei he akó 'oku fiema'u fakalao ke nau ma'u ako.

Mei he 2010, kuopau ke fakakato 'e he fānauako kotoa pē 'i Niusaele 'a e Year 10. 'I he 'osi 'a e Year 10 pea 'oua leva ke hoko honau ta'u 17, kuopau ke nau:

1. ako pe lēsisita ke ako 'i 'api, pe
2. 'i ha akó'anga pe ako-ngāue kuo 'osi fakangofua (hangē ko e TAFE, ako-ngāue pe 'apelenitisi) pe
3. ngāue totongi taimi kakato ('avalisi ki he houa 'e 25 'i he uike) pe ko e fakataha'i 'a e ngāue, ako mo e/pe ako-ngāue.

'Oku fatongia fakalao'aki 'e he kau puleakó 'a e tauhi 'a e ngaahi lēkooti totonu 'o e ma'uako 'a e toko taha akó.

'Oku toe fatongia'aki 'e he kau puleakó 'a e fai tu'utu'uni pe 'oku fakatonuhia'i 'a e 'uhinga 'oku 'oatu ki he li'aki'.

'I he 'uhinga ko'eni', 'e ala kole 'e he kau Puleakó ha tohi fakafaito'o pe ha tohi-ngāue kehe ki he li'aki lōloa pe fa'a li'aki 'oku fakamatala'i 'e he mātu'á ko e tupu mei he puke.

Kapau 'oku 'ikai ke pehē 'e he kau Puleakó 'oku fakafiemālie hano fakamatala'i, te nau lēkooti 'oku 'ikai ke fakatonuhia'i 'a e li'aki'.

'Oku mahu'inga ke mahino'i 'oku ala faka'ilo 'e he New South Wales Department of Education and Training 'a e ngaahi mātu'á (kau ai 'a e kau tauhi') kapau 'oku fa'a li'aki ako ta'e-fakatonuhia'i 'a e fānau 'oku nau ta'u ako he tu'utu'uni fakalao.

Kuopau nai ke u 'ave'eku tamá 'i he 'aho kotoa?

'10. Ko ha tu'unga ia 'o e lēsisita akó ke ke 'ave ho'o tamá ki he akó 'i he 'aho kotoa.

'Oku ala fakatonuhia'i ha fanga ki'i li'aki ako kapau ko ho'o tamá:

- kuopau ke 'alu ki ha katoanga fakalotu makehe
- 'oku fiema'u ia ke kau 'i ha me'a fakafāмили mahu'inga mo/pe fakavavevave (hangē ko ha putu)
- 'oku fu'u puke lahi ke 'alu ki he akó pe 'oku ne ma'u ha mahaki pipihi.

'Oku malava ke fa'a hoko 'a e kutua 'a e 'ulú, tautautefito 'i he ngaahi 'apiako palaimeli'. 'Oku totonu ke toutou vakai'i 'e he ngaahi

mātu'á 'a e 'ulu 'enau tamá pe 'oku kutua pea fai hano faito'o kapau 'oku 'ilo ai ha liha pe kutu.

Ko e fakamatala kuo 'osi liliu fekau'aki mo e kutu he 'ulú mo e founa hono faito'o 'oku lava ke ma'u ia 'i he

<https://www.det.nsw.edu.au/languagesupport/documents/headlice/infosheet.htm>

Ko e fale'i mei he (Potungāue) Mo'ui 'a NSW 'oku hā ai 'oku 'ikai fiema'u ke 'ave ki 'api 'a e fānauakó pe ta'e-fakakau ki he akó koe'uhi ko e kutua 'a e 'ulú. Ko e kutua 'a e 'ulú 'oku 'ikai ko ha 'uhinga lelei ia ki he ngaahi li'aki ako lōloa.

Ko e hā 'oku mahu'inga ai 'a e fa'a ma'u akó?

'E tokoni 'a e fa'a ma'u akó ki ho'o tamá ke ne lavame'a ai 'i he'ene mo'ui 'amui'.

Ko e ma'u ako 'i he 'aho kotoa 'oku ne fakafaingofua'i e akó ki ho'o tamá pea tokoni ia ki he fānau ke nau langa hake mo tauhi e kaungāme'a mo e fānau kehé.

Kapau 'e 'ikai ako 'e ho'o tamá 'a e ngaahi tefito'i potó 'i he ngaahi mu'aki ta'u 'o e akó, te nau ala fakatupu ha ngaahi palopalema fakaako 'i he ngaahi ta'u kimui'.

Ko e hā'a e 'uhinga 'oku mahu'iga ai'a e a'u ki he akó'i he taimi'?

Ko e a'u ki he akó mo e kalasi' i he taimi':

- 'oku ne fakapapau'i ai 'oku 'ikai lí'aki ho'ó tamá' i ha ngaahi ngāue fakaako mahu'inga ne 'osi vahe'i ki he konga kimu'a'o e 'ahó' i he taimi ko ia 'oku nau tokanga taha ai'.
- 'oku tokoni ia ki ho'ó tamá ke ne ako ai 'a e mahu'inga'o e tauhi-taimi' pea mo e founga fakahoko tu'uma'u.
- 'oku ne 'oatu ai ki ho'ó tamá ha taimi ke fe'iloaki ai mo honau ngaahi kaungāme'á kimu'a he kalasi' pea ko ia
- 'oku holoki ai 'a e faingamālie ki he maumau'i'o e kalasi'.

'Oku lekooti 'a e tomui' ko e lí'aki fakakonga pea kuopau ke fakamatala'i hono 'uhingá ki he 'apiakó' i he founga tatau 'o hangē ko ia ko e ngaahi founga lí'aki kehé.

Ko e hā'a e me'a 'oku totonu ke u fai kapau 'oku 'alu mālōlō homau fāmili' lolotonga e taimi akó?

'Oku fakalotolahi'i 'a e ngaahi mātu'á mo e kau tauhi' ke 'oua'e to'o 'enau fānaú mei he akó koe'uhi ko ha ngaahi mālōlō fakafāmili. 'Oku totonu ke feinga 'a e ngaahi fāmili' ia ke fokotu'utu'u 'enau mālōlō ki he ngaahi taimi tutuku 'a e akó.

Kapau leva ko ho'omou mālōlō fakafāmili' 'oku' i he lolotonga 'a e taimi akó, fakahā ki he puleakó kimu'a pea kole ha ngofua mo e/pe faka'atá mei he akó.

Te ke ala kole ki he 'apiakó ke 'oatu ha ngaahi ngāue 'e lava ke fakakakato lolotonga e lí'aki ho'ó tamá, 'o fakafalala ia' i he ngaahi tūkunga mo e lōloa 'o e malolō,

Kuopau nai ke kau 'eku tamá' i he ngaahi ngāue kotoa, kau ai'a e fakamalohisinó mo e sipoti faka'ahó?

'IO. Ko e sipoti' mo e ngaahi ngāue fakasino kehé 'oku tokoni ia ke tauhi mo'ui lelei ho'ó fānaú. 'Oku fiema'u 'a e fānaú ke nau kau' i he ngaahi ngāue fakaako kotoa 'oku fa'a fai', kau ai'a e sipoti'.

'Oua na'a tuku ho'ó tamá ke mama'o mei he akó' i he ngaahi me'a ni:

- ngaahi fai'aho
- sōpingi
- to'otama' i he fānaú kehé
- ngaahi sivi fakafaito'o founga-tu'uma'u pe tauhi (fakaekita) hangē ko e kosi'ulú
- fanga ki'i me'a fakafāmili iiki
- mo'umohea

Ko e ngaahi 'apoinimene fakafaito'o mo fakaemo'ui kehe ma'a ho'o tamá 'oku totonu ke fai ia kimu'a pe hili 'a e akó pe lolotonga e ngaahi taimi tutuku 'a e akó.

Ko e hā nai 'a e me'a 'oku totonu ke u fai kapau 'oku fiema'u ia ke lí'aki ako 'eku tamá'?

Kapau 'oku fiema'u ia ke lí'aki ako ho'ó tamá, 'oku mahu'inga ke tala ki he 'apiakó pea 'ave ha 'uhinga ki he lí'aki ho'ó tamá. Ke fakamatala'i 'a e 'uhinga'o ha lí'aki, 'e ala fai' e he mātu'á mo e kau tauhi':

- 'ave ha tohi, fax pe 'imeili ki he 'apiakó
- telefoni ki he 'apiakó, pē
- 'alu ki he 'apiakó.

Kuopau ke fakamatala'i ki he 'apiakó 'a e ngaahi lí'aki kotoa. Ko e ngaahi tohi lí'aki' i he lea-'e-uá mo e toe fakamatala ki he ma'u-akó 'e lava ke ma'u ia' i he website 'a e Potungāue' i he 'ulu'i-tohi School Attendance (Ma'u-akó) i he

https://www.det.nsw.edu.au/languagesupport/documents/index_s.htm

'Oku' i ai'a e totonu 'a e puleako 'e 'apiakó ke fakafehu'i 'a e ngaahi kole 'a e ngaahi mātu'á pe kau tauhi' ke lí'aki ako 'enau tamá.

'E toe ala fakafehu'i' e he puleakó ha fa'ahinga fakamatala kuo 'oatu ki ha lí'aki ako 'a ha ki'i tamasi'i/ta'ahine

'Oku 'ikai 'alu 'eku tamá ki he akó. Ko e hā e me'a 'oku totonu ke u fai'?

'Oku totonu ke ke fetu'utaki leva ki he puleakó' i he 'uluaki faingamālie ke alea'i e me'a 'oku hokó pea mo kole tokoni. 'E ala kole pou pou e puleakó mei ha 'ofisa fetu'utaki' i he vā 'o 'api mo e 'apiakó pe ko ha 'ofisa fetu'utaki ki he fānauako 'Apolisinoló.

Kohai 'a e kau ofisa fetu'utaki' i he vā 'o 'api mo e 'apiakó mo e kau 'ofisa fetu'utaki ki he fānauako 'Apolisinoló?

Ko e kau 'ofisa fetu'utaki' i he vā 'o 'api mo e 'apiakó mo e kau 'ofisa fetu'utaki ki he fānauako 'Apolisinoló kuo 'osi teu'i makehe kinautolu ke tokoni atu kite koe' i he ma'uako ho'ó tamá.

'Oku nau ngāue mo e ngaahi komiuniti' fakaakó ke faka'ai'ai e fānauako kotoa ke nau toutou ma'uako.

Ki ha toe fakamatala fekau'aki mo e Polokalama Fetu'utaki 'a 'Api mo e 'Apiakó, 'oku totonu ke ke fetu'utaki ki he pule polokalama' i he 'ofisi fakavahe 'o e Potungāue Ako mo Ako-ngāue' i ho feitu'ú. 'E lava ke ma'u 'a e ngaahi fika fetu'utaki' i he tu'asila website: www.det.nsw.edu.au/contactus/index.htm pe ko e telefoni ki he 131 536

'Oku' i ai ha'o ngaahi palopalema mo e 'alu ho'o tamá ki he akó, 'i ha ni'ih'i'o e ngaahi 'uhinga ni?

- 'ikai tu'u mei he mohengá
- 'ikai 'alu 'o mohe
- 'ikai lava 'o ma'u 'a honau valá, tohi', hōumueká, kato naunaú...
- 'ikai maau e me'atokoni ho'atā ki he akó
- tuai ke kai pongipongi
- 'ikai fai e hōumueká
- sio televisone kuo fuoloa e po'uli' pe' i he taimi ko ia 'oku totonu ai ke nau teuteu ai ki he akó
- tesi pe fakahoko ha me'a 'i 'apiakó
- fai'aho
- kekē mo 'ikai tukuange koe.

Kó'eni ha ngaahi fokotu'u'e ni'ih'i'a ia 'oku fakatefito' i hono fokotu'u ha ngaahi founga-tu'uma'u ke toutou fai:

- 'Ai ha taimi pau ke tu'u ai mei mohenga
- 'Ai ha taimi pau ke 'alu ai 'o mohe
- 'Ai e vala akó mo e kato naunaú ke maau he pō kimu'á
- Ngaahi e me'akai ho'ataá' i he pō kimu'á
- 'Ai ha taimi pau ke kamata/'osi ai e kai pongipongi'. 'Oku mahu'inga ha founga-tu'uma'u.
- Fokotu'u ha taimi ki he ngaahi ngāue hōumueka faka'ahó
- Fakamo'ui e televisone ki ha taimi pau pea 'okapau pē 'oku taau.
- Tu'u ma'u, kuopau ke 'alu e fānaú ki he akó
- 'Oange ke lahi 'a e fakalotolahi 'oku lelei'
- Tu'u ke ma'u, 'oku 'ikai ko ha 'aho mālōlō e 'aho fa'ele'i
- Taimi' e a'u ki 'apiakó ke taimi taha mo e taimi 'a e fafangú pea mavahe ke vave. Kapau na'e alea'i kimu'a mo e faiakó, 'atu e nima ho'ó tamá ki he nima 'o e faiakó pea mavahe leva.

'Oku ke fiema'u ha taha fakatonulea?

Ko e ngaahi ngāue fakatonulea' oku 'oatu ia' i he taimi ko e 'oku malava ai' ki he ngaahi mātu'a mo e kau tauhi ko ia 'oku 'ikai ke nau lea pe mahino'i fe'unga 'a e lea fakapālangi' pea mo e ngaahi mātu'a mo e kau tauhi ko ia 'oku nau tuli pea 'oku nau ngāue'aki 'a e talanoa tuhutuhú. Ki ha toe fakamatala ki he ngaahi ngāue fakatonulea, fetu'utaki ki ho 'apiakó pe telefoni ki he 'Ofisi Fakatonulea Telefoni' 'o kole ke nau fetu'utaki ki he /'apiakó. Ko e fika telefoni ke tā ki ai' ko e 131 450. Kole ha taha fakatonulea' i he lea 'oku fiema'u pea 'e telefoni leva 'a e toko taha fakatonulea ki he 'apiakó pea tatali' i he laini' ke tokoni atu' i ho'ó talanoa. 'E 'ikai' eke totongi kiate koe' i he ngāue ni.